

ניקולו מקיאוולי

דיונים

ספרים נוספים בהוצאת שלם

ספריית לויתן:

הנס בלומנברג – אַנייה טרופה וצופה
אדמנד ברק – מחשבות על המהפכה בצרפת
פרידריך האייק – הדרך לשעבוד
תומס הובס – לויתן
מקס הורקהיימר – ליקוי מאורות התבונה
המילטון, מדיסון וג'יי – הפדרליסט
ג'מבטיסטה ויקו – המדע החדש
אלקסיס דה'טוקוויל – הדמוקרטיה באמריקה
כסנופון – דיאלוגים סוקרטיים
ק"ס לואיס – ביטול האדם
ג'ון סטיוארט מיל – על החירות
ניקולו מקיאוולי – הנסיך (עם הוצאת דביר)
אלסדייר מקינטאיר – מעַבֵּר למידה הטובה
ריינהולד ניבור – בני האור ובני החושך
קרל פופר – דלות ההיסטוריציזם
קרל פופר – הלוגיקה של התגלית המדעית
קרל פופר – החברה הפתוחה ואויביה
תומס פיין – שכל ישר
רוברט פילמר – פטריארכה
גוטלוב פרגה – כתב מושגים
מילטון פרידמן – קפיטליזם וחירות
ליאו שטראוס – הזכות הטבעית וההיסטוריה

הספרייה להגות דמוקרטית:

מיכאל אורן – שישה ימים של מלחמה (עם הוצאת דביר)
ג'ון אליס – נגד הדקונסטרוקציה
פול ברמן – כוח והאידיאליסטים
אדריאן הייסטינגס – בנייתן של אומות
סמואל הנטינגטון – התנגשות הציביליזציות
מיכאל וולצר – לאומיות ואוניברסליזם
איב שארל זרקא – פרט נאצי בהגותו של קרל שמיט
צ'רלס טיילור – מועקת המודרניות
תומס סואל – יסודות הכלכלה: מדריך לאזרח
תומס סואל – עימות בין השקפות
אלן פינקלקראוט – בשם האחר: הרהורים על האנטישמיות שבפתח
מרטין לותר קינג הבן ואחרים – אי־ציות ודמוקרטיה
הנרי קיסינג'ר – דיפלומטיה
הנרי קיסינג'ר – משבר: ניהול מדיניות החוץ במלחמת יום כיפור וביציאה מווייטנאם
אריווונג קריסטול – מחשבות על השמרנות החדשה
נתן שרנסקי – יתרון הדמוקרטיה

ספריית לויתן – ספרי מופת בפילוסופיה

ניקולו מקיאוולי

דיונים

על עשרת הספרים הראשונים
של טיטוס ליוויוס

עורך הלי זמורה

תרגום מרים שוסטרמן-פדובאנו

הוצאת שלם, ירושלים התשע"א

NICCOLÒ MACHIAVELLI
DISCORSI SOPRA LA PRIMA DECA
DI TITO LIVIO

*Support for the publication of this book was provided by the Gilbert &
Elisa Palter Family Endowment in Toronto, Canada*

עורכת סדרה: יעל חזוני
עורכת לשון: דורית בונה
הפקה: מרינה פיליפודי
סדר ועימוד: אילנה לאסרי

© 2010

כל הזכויות של המהדורה העברית שמורות למרכז שלם
רחוב יהושע בן-נון 13, ירושלים

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני

Cover Picture: Jan van der Straet (1523-1605), "The Siege of Florence in 1530"
(1563-1565), Palazzo Vecchio, Florence / The Bridgeman Art Library / ASAP CREATIVE

הפצה:

מרכז שלם, רחוב יהושע בן-נון 13, ירושלים
טל' 560-5500 (02), פקס 560-5511 (02)

E-mail: shalemorder@shalem.org.il

www.shalempress.co.il

מסת"ב 978-965-7052-75-4 ISBN

דאנאקוד 496-1062

Printed in Israel

תוכן העניינים

מבוא מאת הלי זמורה יז

ספר ראשון

- מבוא 3
1. כיצד נוצרו ערים בכלל, ומה הייתה ראשיתה של רומא בפרט 5
 2. מכמה סוגים הן הרפובליקות ומאיזה סוג הייתה הרפובליקה הרומית 8
 3. אילו אירועים הביאו ליצירת הטריבונום של הפלבאים ברומא, דבר שעשה את הרפובליקה מושלמת יותר 14
 4. השסע בין פשוטי העם ובין הסנאט הרומי עשה את הרפובליקה הזאת חופשייה ובעלת עוצמה 15
 5. בידי מי עדיף להפקיד את השמירה על החירות, בידי העם או בידי רמי המעלה; ולמי יש מניע חזק יותר לעורר מהומות, לאלה הרוצים לרכוש או לאלה הרוצים לשמר 17
 6. האם היה אפשר להסדיר ברומא צורת ממשל שתמנע את האיבות בין העם לסנאט 19
 7. עד כמה נחוצה הגשת אישומים ברפובליקה כדי לשמר את חירותה 23

8. בה במידה שהתביעות לדין מועילות לרפובליקות, כן הרסניות
הן הדיבות 26
9. כמה נחוץ להיות יחיד כשרוצים לסדר רפובליקה מחדש, או
לתקנה כליל מבלי להתייחס לסדריה העתיקים 29
10. כל כמה שראויים מייסדיה של רפובליקה או ממלכה לשבח
כך ראויים לנאצה מייסדיה של עריצות 31
11. על הדת של הרומאים 35
12. כמה חשוב להביא בחשבון את הדת, ואיך נהרסה איטליה,
שהחסירה זאת הודות לכנסייה הרומית 38
13. איך השתמשו הרומאים בדת כדי לשוב ולסדר את העיר, לצאת
למלחמות ולעצור את המהומות 41
14. הרומאים פירשו את אותות העתיד לפי הצורך, וכשנאלצו
לא לשמור על הדת, הראו בתבונה כאילו הם שומרים עליה;
ואם מישהו בפזיזות בז לה, הענישוהו 43
15. הסמניטים ניסו למצוא בדת תרופה אחרונה למצבם הקשה 44
16. עם שרגיל לחיות תחת מרותו של נסיך, אם הוא נעשה חופשי
בגלל מקרה כלשהו, מתקשה להחזיק בחירות 46
17. עם מושחת שהגיע לחירות, רק בקושי רב מאוד יכול
להשתמר חופשי 49
18. באיזה אופן אפשר לשמר שלטון חופשי בערים מושחתות,
אם הוא כבר קיים; ואם אינו קיים, באיזה אופן לסדרו 52
19. לאחר נסיך מצוין יכול נסיך חלש להשתמר; אבל אחרי נסיך
חלש אי-אפשר לשמר שום ממלכה עם נסיך חלש נוסף 55
20. שני נסיכים בעלי מידות טובות, זה אחרי זה ברצף, מביאים
לתוצאות גדולות; לרפובליקות מסודרות היטב יש בהכרח
רצף של שליטים בעלי מידה טובה, וכך גדולות רכישותיהן
והתרחבויותיהן 57

21. עד כמה ראויים לגנאי נסיך ורפובליקה החסרים צבא משלהם 57
22. מה צריך לציין במקרה של שלושת ההוראטים הרומאים
ושלושת הקוריאטים האלבים 59
23. אין לסכן את כל הפורטונה מבלי לסכן את כל הכוחות; ולכן,
לעתים תכופות דבר מזיק הוא לשמור על מעברי הרים 60
24. הרפובליקות המסודרות היטב קובעות שכר ועונש לאזרחיהן,
ולעולם אינן מקזזות את זה עם זה 61
25. מי שרוצה לשנות שלטון [מונרכי] ותיק לעיר חופשייה, עליו
לשמור למצער את צלם של הסדרים הישנים 63
26. נסיך חדש חייב לעשות הכל חדש בעיר או בארץ שהשתלט
עליה 64
27. לעתים נדירות מאוד יודעים בני אדם להיות רעים לגמרי
או טובים לגמרי 65
28. מה הסיבה שהרומאים היו פחות כפויי טובה מן האתונאים כלפי
אזרחיהם 66
29. מיהו כפוי טובה יותר, עם או נסיך 68
30. האמצעים שצריכים נסיך או רפובליקה לנקוט כדי להימנע
מן המידה הרעה הזאת של כפיות טובה; ואלו שצריכים לנקוט
מצביאים או אזרחים כדי שלא להירמס בעטייה 71
31. על כך שהמצביאים הרומאים מעולם לא נענשו בצורה חריגה
על טעות שטעו; ומעולם גם לא נענשו כאשר נגרמו לרפובליקה
נזקים בגלל אזלת ידם או בגלל החלטותיהם השגויות 73
32. רפובליקה או נסיך אסור שיעכבו הענקת הטבות לאנשים עד
שיוזקקו להם 74
33. כאשר צומחת בעיה, בתוך מדינה או נגד מדינה, מדיניות
של השתהות מועילה יותר מאשר מדיניות של התעמתות ישירה
עם הבעיה 75

34. הסמכות הדיקטטורית היטיבה עם הרפובליקה הרומית ולא הזיקה לה; ואין הסמכויות שהאזרחים נוטלים לעצמם, לא אלו הניתנות להם בהצבעות חופשיות, הרסניות לחיים האזרחיים 78
35. מדוע הזיקה יצירת הדקמוויראט ברומא לחירותה של הרפובליקה הזאת, אף שנוצר בהצבעות ציבוריות וחופשיות 80
36. אל לאזרחים שהחזיקו במשרות הגבוהות לזלזל בנמוכות יותר 82
37. אילו מהומות הוליד החוק האגררי ברומא; ועל כך שברפובליקה, חקיקת חוק המתייחס לעבר הרחוק ונוגד מנהג עתיק בעיר מעוררת מהומות קשות ביותר 83
38. הרפובליקות החלשות אינן נחרצות די הצורך ואינן יודעות להחליט; ואם אי פעם הן נוקטות קו פעולה כלשהו, הדבר נובע מכורח יותר מאשר מבחירה 87
39. תכופות רואים בעמים שונים מקרים זהים 90
40. הכינון של הדקמוויראט ברומא, ועל מה שיש לתת את הדעת לגביו: ובעניין זה תיבחן, בין דברים רבים אחרים, השאלה איך אפשר במקרה דומה לזה להציל רפובליקה – או להכניע אותה 92
41. לעבור מענווה ליוהרה, מחמלה לאכזריות, ללא ההדרגה המתאימה, זהו דבר לא־נבון ובלתי מועיל 97
42. באיזו קלות אפשר להשחית את בני האדם 97
43. אלה הנלחמים למען תהילת עצמם הם חיילים טובים ונאמנים 98
44. המון ללא מנהיג הוא חסר ישע; ואין לאיים תחילה, ולאחר מכן לבקש סמכות 99
45. אי־ציות לחוק שנחקק, במיוחד מצד מחוקקו, הוא דוגמה רעה; ולפגוע מדי יום פגיעות חדשות בעיר, הרי זה מזיק ביותר לכל מי שמושל בה 100
46. האנשים עולים משאפתנות אחת לאחרת; תחילה מנסים שלא להיפגע, ואחר כך פוגעים בזולת 101

47. עד כמה שבני אדם טועים בדברים כלליים, אין הם טועים
בפרטים 103
48. הרוצה שמשרת ממשל לא תינתן לאדם נקלה או רע, יביא
לכך שיבקש אותה מישהו נקלה מדיי ורע מדיי, או מישהו
אצילי מדיי וטוב מדיי 106
49. אם ערים שהיו חופשיות בתחילתן, כמו רומא, מתקשות
למצוא חוק שישמר אותן חופשיות, הרי שאצל אלה שכבר
בתחילתן היו משועבדות, הדבר כמעט בלתי אפשרי 107
50. אסור שמועצה אחת או נושא משרה ציבורית אחד יוכלו
בלבדם את פעולותיהן של הערים 109
51. רפובליקה או נסיך חייבים ליצור את הרושם שהם עושים
מתוך נדיבות לב את מה שהכורח מאלץ אותם לעשות 110
52. כדי לרסן את עזות המצח של אדם הצובר עוצמה ברפובליקה,
אין דרך בטוחה יותר ומסוכנת פחות מאשר להקדים ולחסום
בפניו את הדרכים שבהן הוא מגיע אל העוצמה הזאת 111
53. פעמים רבות העם משתוקק לחורבנו, כי הוא הולך שולל אחר
מראית מסולפת של דברים טובים; ותקוות גדולות והבטחות
כבירות משכנעות אותו בנקל 113
54. כמה סמכות יש לאדם נכבד לרסן המון משולהב 117
55. באיזו קלות אפשר לנהל את העניינים בעיר שבה ההמון
איננו מושחת; ועל כך, שבמקום שיש בו שוויון אי־אפשר לכוון
נסיכות, ובמקום שאין, אי־אפשר לכוון רפובליקה 118
56. לפני שמתרחשים אירועים רבי־חשיבות בעיר או בארץ,
מופיעים סימנים המבשרים אותם או אנשים החוזים אותם 122
57. פשוטי העם נועזים ביחד, ובנפרד הם חלשים 123
58. ההמון חכם יותר ויציב יותר מנסיך 124
59. באיזו ברית או איחוד אפשר לבטוח יותר: בזו שכורתים עם
רפובליקה או בזו שכורתים עם נסיך 129

60. איך כהונת הקונסול וכל משרת ממשל אחרת ניתנו ברומא
ללא התחשבות בגיל 131

ספר שני

- מבוא 133
1. מה הייתה הסיבה העיקרית לכך שהרומאים רכשו
אימפריה – המידה הטובה או פורטונה 136
2. עם אילו עמים היה על הרומאים להילחם, ובאיזו נחישות
הגנו הללו על חירותם 140
3. רומא נעשתה עיר גדולה על ידי החרבת שכנותיה ובכך
שהסכימה על נקלה לקבל זרים למשרות ממשל 145
4. הרפובליקות נקטו שלושה אופנים כדי להרחיב את גבולן 147
5. שינוי דתות ולשונות, יחד עם מקרים של מבול או מגפה,
מחסלים את זכר הדברים 152
6. איך התנהלו הרומאים כשעשו מלחמה 154
7. כמה אדמה נתנו הרומאים לכל מתיישב 156
8. הסיבה שבגללה עוזבים עמים את ארץ אבותיהם ופושטים
על ארצם של אחרים 156
9. אילו סיבות מולידות בדרך כלל את המלחמות בין בעלי
העוצמה 160
10. בניגוד לדעה הרווחת, הכסף אינו לב לבה של המלחמה 161
11. אין זו החלטה נבונה לבוא בברית עם נסיך שיש לו יותר
יוקרה מאשר עוצמה 165
12. כשאתה חושש שיתקיפו אותך, האם עדיף להתחיל מלחמה
או לחכות לה 166

13. על כך שמגיעים ממעמד נמוך למעמד נישא, בהונאה יותר
מאשר בכוח 171
14. בני אדם מוליכים עצמם שולל פעמים רבות, בחשבם שיוכלו
לגבור על היהירות באמצעות הענווה 173
15. מדינות חלשות תהיינה מהוססות תמיד בקבלת החלטות;
והחלטות המתקבלות לאט מזיקות תמיד 174
16. עד כמה מתרחקים החיילים של זמננו מן הסדרים העתיקים 177
17. עד כמה צריכים הצבאות בזמנים הנוכחיים להעריך את
הארטילריה; והאם יש אמת בדעה הרווחת לגביה 181
18. על בסיס האוטוריטה של הרומאים והדוגמה של הצבא
בעת העתיקה, יש להעריך את חיל הרגלים יותר מאשר את
חיל הפרשים 186
19. כיבושים שמבצעות רפובליקות שאינן מסודרות היטב, ואינן
מתנהלות על פי המידה הטובה הרומית, מביאים לחורבן
ולא לעלייתן 191
20. איזו סכנה נשקפת לנסיך או לרפובליקה המשתמשים בצבא
עזר או בצבא של שכירי חרב 195
21. הפרייטור הראשון ששיגרו הרומאים למקום כלשהו היה זה
שנשלח לקפואה, ארבע מאות שנים אחרי שהתחילו לצאת
למלחמות 197
22. עד כמה שגויות פעמים רבות דעותיהם של בני האדם כשהם
חורצים דעה על העניינים החשובים 199
23. עד כמה נמנעו הרומאים מדרך הביניים כשפטו את נתיניהם
בגלל איזושהו מקרה שנדרש בו שיפוט כזה 202
24. המבצרים בדרך כלל מזיקים הרבה יותר משהם מועילים 206
25. לתקוף עיר מפולגת כדי לכבשה הודות לפילוגה, זהו קו
פעולה מוטעה 213

26. הביזוי והגידוף מחוללים שנאה כלפי אלה המשתמשים בהם, ללא שום תועלת בשבילם 215
27. נסיכים ורפובליקות נבונים צריכים להסתפק בכך שניצחו; כי כשאין מסתפקים בזה, לרוב מפסידים 216
28. עד כמה מסוכן לרפובליקה או לנסיך לא לנקום על פגיעה שנעשתה נגד הציבור או נגד הפרט 219
29. פורטונה מעוורת את רוחם של בני האדם כשאיננה רוצה שהללו יתנגדו לתכניותיה 221
30. הרפובליקות והנסיכים שהם באמת בעלי עוצמה אינם קונים בריתות בכסף, אלא באמצעות המידה הטובה והמוניטין של הכוחות הצבאיים 223
31. כמה מסוכן להאמין לגולים 227
32. בכמה אופנים לכדו הרומאים ערים 228
33. הרומאים העניקו למפקדי הצבאות שלהם סמכויות מלאות בקבלת ההחלטות 231

ספר שלישי

1. אם רוצים שדת או רפובליקה תתקיימנה לאורך זמן, צריך להשיבן תכופות אל מה שהיו בתחילתן 235
2. דבר חכם עד מאוד הוא להעמיד פני משוגע בזמן הנכון 240
3. הכרחי להרוג את בניו של ברוטוס, אם רוצים לשמר חירות שזה עתה נרכשה 242
4. נסיך אינו חי בביטחון בנסיכות, כל עוד חיים אלה שנושלו ממנה 243
5. מה גורם למלך לאבד מלכות שירש 244

6. על הקנוניות 246
7. מדוע המעבר מחירות לעבדות ומעבדות לחירות, לפעמים הוא ללא שפיכות דמים, ולפעמים הוא עקוב מדם 266
8. הרוצה לשנות רפובליקה חייב לבחון את טיבה 267
9. אם רוצים פורטונה טובה תמיד, צריך להשתנות בהתאם לנסיבות הזמן 270
10. מצביא אינו יכול להתחמק מקרב כשיריבו רוצה להילחם בכל מחיר 272
11. מי שעומד מול רבים מנצח גם אם הוא סובל מנחיתות, כל עוד הוא יכול לעמוד בפני ההתקפות הראשונות 275
12. מצביא נבון חייב לכפות על חייליו כל אילוץ כדי להילחם, וליטול אותו מחיילי האויב 277
13. במה יש לבטוח יותר: במצביא טוב שיש לו צבא חלש, או בצבא טוב שיש לו מצביא חלש 281
14. מהן התוצאות של השימוש באמצעים בלתי שגרתיים ובקריאות בלתי שגרתיים באמצע הלחימה 283
15. בראש הצבא צריך לעמוד אדם אחד ולא רבים; ריבוי מפקדים מזיק 285
16. בזמנים קשים מחפשים את המידה הטובה האמיתית, ובזמנים קלים מחפשים לא את האנשים בעלי המידות הטובות, אלא את האהודים יותר הודות לעושר או קרבת משפחה 287
17. אין לפגוע באדם ואחר כך להטיל עליו תפקיד חשוב, מנהלי או ממשלתי 289
18. אין דבר ראוי יותר למצביא מאשר לצפות מראש את פעולותיו של האויב 291
19. האם כדי לשלוט בהמון נחוצה ותרנות יותר מעונש 293

20. לדוגמה אחת של אנושיות הייתה השפעה גדולה יותר על הפאליסקים מאשר לכל העוצמה הרומית 294
21. מהיכן נובע הדבר, שעל ידי אופן התנהלות שונה מזה של סקיפיו השיג חניבעל באיטליה אותן תוצאות שסקיפיו השיג בספרד 296
22. נוקשותו של מְנְלִיוֹס טורקוואטוס ואנושיותו של נְלִרְיוֹס קורווינוס הקנתה אותה תהילה לכל אחד מהם 298
23. מהי הסיבה שבעטייה גורש קמילוס מרומא 303
24. הארכת סמכויות הפיקוד [על הצבאות] הביאה לשעבודה של רומא 304
25. על עוניו של קינקינאטוס ושל אזרחים רומאים רבים 306
26. כיצד נהרסת מדינה בגלל נשים 308
27. עיר מפולגת יש לאחד; ואין אמת בדעה שעל מנת לשלוט בערים צריך לדאוג שתהיינה מפולגות 309
28. על כך שיש לפקח על פעולותיהם של האזרחים, כי פעמים רבות מאחורי מעשי חסד מסתתרת תחילתה של עריצות 312
29. חטאי העם נגרמים על ידי הנסיכים 313
30. אזרח הרוצה, מתוקף מעמדו שלו, לעשות איזה מעשה טוב ברפובליקה שלו, צריך לחסל תחילה את צרות העין; ואיך יש לסדר את ההגנה על עיר כשהאויב מגיע 314
31. רפובליקות חזקות ובני אדם מצוינים שומרים על אותה רוח ועל אותו כבוד עצמי בכל מצב 317
32. השיטות שנקטו אחדים כדי לסכל שלום 321
33. אם רוצים לנצח בקרב, הכרח הוא לחזק את האמון של הצבא הן בעצמו הן במפקדו 322
34. אילו מוניטין או שמועה או דעה מביאים לידי כך שהעם

- מתחיל לתמוך באזרח; והאם העם מעניק את המשרות
הבכירות בתבונה רבה יותר מנסיך 324
35. הסיכונים שמסתכן מי שמעמיד עצמו בראש המייעצים
באיזשהו עניין; וככל שהעניין הזה חריג יותר, כך גדולים
יותר הסיכונים 327
36. הסיבות לכך שהצרפתים נחשבו ועדיין נחשבים יותר מגברים
בתחילת הקרב ופחות מנשים לאחר מכן 329
37. האם נחוצות ההתנגשויות הקטנות לפני הקרבות;
ואם רוצים להימנע מהן מה צריכים לעשות כדי ללמוד
להכיר אויב חדש 331
38. איך מפקד צריך להיות כדי שצבאו יבטח בו 334
39. על כך שמצביא צריך להיות מיומן בהתמצאות במקומות 335
40. השימוש בהונאה בניהול המלחמה הרי זה דבר מלא תהילה 337
41. על המולדת יש להגן, וכל דרך ראויה להגנתה, בין שכרוכה
בה חרפה בין שכרוכה בה תהילה 339
42. אין צורך לקיים הבטחות שניתנו מתוך כפייה 340
43. אנשים הנולדים בארץ אחת, יש להם טבע כמעט זהה בכל
הזמנים 341
44. פעמים רבות משיגים בפרצנות ובתעוזה מה שלעולם לא
היה אפשר להשיג באופנים רגילים 342
45. מהו קו הפעולה הטוב יותר בקרבות סדורים: לבלום את
הסתערות האויבים, ומשבלמת אותה, לתקוף אותם; או
לחלופין לתקוף אותם מלכתחילה בכל הכוח 344
46. איך קורה שמשפחה כלשהי בעיר כלשהי שומרת על אותם
מנהגים לאורך זמן 345
47. אזרח טוב חייב לשכוח את העלבונות האישיים למען אהבת
המולדת 346

דיונים

48. כשרואים אויב עושה טעות גדולה, יש להאמין שמאחורי זה
מסתתר תכסיס 347
49. רפובליקה שרוצים לשמרה חופשייה זקוקה מדי יום
לאמצעים חדשים; ומדוע ראוי היה קווינטוס פאביוס להיקרא
מקסימוס 348
- נספח: ניקולו מקיאוולי לדזנובי בואונדלמונטי וקוזימו רוצ'לאי 350
- מפתח שמות 352

מבוא

בגיל 17 נשלח ניקולו מקיאוולי על ידי אביו, ברנרדו, אל מוכר ספרים בפירנצה כדי לקחת עותק מספר שכריכתו הושלמה. העותק, ללא הכריכה, ניתן לאב בתמורה לעמלו על הכנת מפתח עניינים טופוגרפי למהדורה מודפסת של דברי ימי רומא מאת ההיסטוריון הרומי טיטוס ליוויוס (59 לפנה"ס–17 לסה"נ).¹ שלושים שנה מאוחר יותר החל ניקולו לכתוב את יצירתו הפוליטית הגדולה, המעמיקה והשאפתנית ביותר: דיונים בעשרת הספרים הראשונים של טיטוס ליוויוס. ההיכרות רבת-השנים עם ספר מספרייתו של האב הולידה ספר שלא היה כמוהו. ההצהרה של ניקולו מקיאוולי במבוא, "החלטתי לצאת לדרך שאיש טרם צעד בה", אינה יוהרה ריקה: את הדיונים אי-אפשר לשייך לשום מסורת ספרותית או למדנית קודמת – לפניו לא נכתבה פרשנות מסוג זה על ליוויוס, או בכלל על מחבר כלשהו מהעת העתיקה; התפיסה ההיסטורית של עלייתה ונפילתה של רומא הרפובליקנית, המשמשת כמסגרת לספר, חלוצית; וחדשנית היא גם הגישה המשלבת בשיטתיות חקירה היסטורית עם הגות פוליטית, המזינות זו את זו בהתמדה ומעצבות יחד את התכנים.

את הדיונים, כמו את הנסיך, כתב מקיאוולי אחרי שסולק ממשרתו כמזכיר הלשכה השנייה של פירנצה בסוף 1512.² בהקדשה הדגיש מקיאוולי ששני נמעניה, ד'ננצי פואונדלמונטי וקוזימו רוצ'לאי, דחקו בו לכתוב, ושולוא הם לא היה כותב את הספר. קוזימו היה המארגן והמארח של מפגשים אינטלקטואליים של אריסטוקרטים צעירים שהתקיימו בגני משפחת רוצ'לאי בפירנצה.³ פואונדלמונטי, ידיד קרוב של מקיאוולי, היה בין המבקרים בהתכנסויות האלה. מקיאוולי עצמו החל להשתתף בהן ב־1515 או ב־1516. במסגרת השיחות

הללו – על פוליטיקה, היסטוריה ופילוסופיה – הרצה מקיאווולי על ליוויס, ומאוחר יותר, על בסיס הרצאותיו, חיבר את הדיונים.⁴ את החלק העיקרי של כתיבת הספר השלים ככל הנראה בשנים 1517-1519.

הדיונים שנערכו בגני משפחת רוצ'לאי לא נשאו אופי פורמלי, מופשט או מלומד; הם היו חופשיים ואף פוליטיים-מעשיים. ביקורת נשמעה שם נגד שלטון משפחת מדיצ'י, וכמה מן המשתתפים הקבועים אף היו מעורבים מאוחר יותר בקשירת קשר נגדה. אולם מעובדות אלו אי-אפשר להסיק שהחוג האינטלקטואלי הזה היה רפובליקני מושבע, ושדיונים של מקיאווולי הוא ביטוי אידיאולוגי לכך. בפגישות בגני רוצ'לאי השתתפו גם תומכים של בית מדיצ'י. יתרה מזאת, את הספר הביאו לדפוס ב-1531, אחרי מותו של מקיאווולי, אנשים המקורבים למשפחת מדיצ'י.⁵ ואכן, בניגוד לתפיסה נפוצה, הדיונים אינו כלי-כלי חיבור רפובליקני, ומכאן שגם אינו הניגוד הגמור של הנסיך. הדיונים עוסק לא רק ברפובליקות, אלא גם בנסיכויות ובנסיכים. הוא מציג לרפובליקות אותם כללי פעולה שעליהם המליץ בנסיך.⁶ הפרק הארוך ביותר בדיונים, "על הקנוניות", נכתב בין היתר כדי "שהנסיכים ילמדו להישמר מן הסכנות האלה" (עמ' 246). מקיאווולי אינו אנטי-מלוכני מובהק. למעשה, כבר בראשית הספר, תוך כדי העמדת הטיעון בדבר המצוינות והעליונות ההיסטורית של הרפובליקה הרומית, מופיע בדיון רכיב מונרכי חזק כחלק מהותי של ההסבר.⁷ מקיאווולי אינו כובל עצמו לדוקטרינה פוליטית כלשהי. בדיוק כמו בהקדשה שלו בנסיך, גם בהקדשתו בדיונים הוא מצהיר: "הבעתי בו את מה שאני יודע ומה שלמדתי, מתוך ניסיון מעשי וקריאה נמשכת בענייני העולם". זהו המקור האמיתי של מחשבתו, ולא דוגמה פוליטית זו או אחרת.

במרכז הקריאה בענייני העולם, ובמוקד של הדיונים, מצוי הסיפור הדרמטי של רומא הרפובליקנית: מיישוב קטן וזניח במרכז איטליה לאימפריה המזוהרה ביותר בהיסטוריה. רומא הרפובליקנית מוצגת בספר, באופן המפורש ביותר, כמופת להצלחה מדינית, כמודל עליון, כלקח הטוב ביותר שראוי ורצוי ללמוד מהעבר כדי שאפשר יהיה לתקן את ההווה על בסיס מושכל, "מדעי". במבוא מצר מקיאווולי על כך שבשעה שבתחומים כמו אמנות, רפואה ומשפט, העת העתיקה משמשת דגם לחיקוי, דווקא בתחום "מדע המדינה" נמנעים בימיו מללמוד מ"דוגמאות הקדמונים". הסיבה העיקרית לכך, הוא מציין, היא:

חוסר ידע אמיתי בדברי הימים, ידע המאפשר להסיק מקריאתם את המובן, או אף לטעום מהם את הטעם שיש בהם. מכך נובע שאינסוף הקוראים בדברי

הימים נהנים לשמוע על מגוון האירועים הכלולים בהם מבלי לחשוב כלל לחקוּתם, כי על פי שיפוטם החיקוי קשה, ולא זו בלבד אלא שהוא אף בלתי אפשרי; כאילו הרקיע, השמש, היסודות ובני האדם השתנו בתנועתם, בסדרם ובעוצמתם ממה שהיו בימי קדם. (עמ' 4)

היכולת להפיק לקחים מהעבר וליישמם לשם תיקון ההווה מותנית, אפוא, בקריאה מעשית בהיסטוריה במקום קריאה למטרות הנאה בלבד; וקריאה מעשית במיוחד דורשת קריאה בהיסטוריה של רומא הרפובליקנית. אמנם הדיונים אינו מוגבל לה בלבד: מקיאוולי מציג ומנתח דוגמאות רבות אחרות, עתיקות וגם חדשות יותר, כראויות לעיון ולחיקוי, אבל רומא הרפובליקנית זוכה אצלו למעמד מיוחד. המעמד הזה אינו מוענק לה בגלל היותה רפובליקה, וגם לא בגלל החירות שאפיינה אותה: לא המשטר הרפובליקני ולא החירות היו למקיאוולי ערכים עליונים או מטרות בפני עצמם. חשיבותם לדידו טמונה בכך שהיו אמצעים לעוצמתה של רומא, מכשירים להצלחתה ההיסטורית, לגדולה, לתהילה שאין משלה – כפי שכתב בלי כחל וסרק, "מטרתה של רומא הייתה האימפריה והתהילה" (עמ' 160). רומא הרפובליקנית היא המודל שראוי לחקות – לא דווקא בשל היותה רפובליקה אלא משום שהייתה האימפריה המרשימה ביותר בהיסטוריה. זוהי בעצם אמת המידה היסודית שמנחה את מקיאוולי – אמת מידה שפגמיה היו ברורים לו. הוא עצמו מודה שספרטה, למשל, האריכה ימים כרפובליקה חופשית יותר מרומא.⁸ ולמרות זאת הוא בחר לעסוק בהיסטוריה של רומא ולא בזו של ספרטה, כדי לארגן את הידע הדרוש ליצירת מדינה חסונה היכולה לשרוד זמן ממושך.

רפובליקה שצמחה לאימפריה כה גדולה, חזקה ודורסנית, דווקא משום שהייתה רפובליקה – זהו אפוא סיפור המסגרת ההיסטורי של הדיונים. ואת גודל ההישג מקיאוולי מדגיש בציון העובדה שרומא, כדי להפוך לאימפריה, הייתה צריכה לגבור לא על מונרכיות אלא על רפובליקות אחרות.⁹ המכשולים שעמדו בדרכה היו אם כן גבוהים במיוחד, כי רפובליקות מעצם טבען חזקות יותר ממונרכיות:¹⁰ "בערים שבהן העם הוא השליט רואים בתוך זמן קצר ביותר התרחבויות [טריטוריאליות] העולות על כל המשוער וגדולות בהרבה מאשר באלו שהיו תמיד בשליטת נסיך... דבר זה אינו יכול לצמוח אלא מכך שהממשלים של העם טובים יותר מאלו של הנסיך" (עמ' 127). מקיאוולי צריך לתת לסיפור ההצלחה של רומא הסבר כפול: ראשית, מדוע רפובליקות חזקות יותר ממונרכיות; שנית, מדוע הרפובליקה הרומית הייתה חזקה יותר מכל הרפובליקות אחרות.

13

איך השתמשו הרומאים בדת כדי לשוב ולסדר את העיר,
לצאת למלחמות ולעצור את המהומות

אין זה נראה לי שלא ממין העניין להביא איזו דוגמה לדרך שבה הרומאים השתמשו בדת כדי לשוב ולסדר את העיר ולצאת למלחמותיהם; ואף על פי שאצל טיטוס ליוויוס יש רבות, ברצוני להסתפק בדוגמאות האלה: לאחר שיצר העם הרומי את הטריבונים בעלי הסמכות הקונסולרית, ולהוציא אחד היו כולם מפשוטי העם, פרצו באותה שנה מגפה ורעב והתרחשו כמה פלאים. האצילים השתמשו בשעת הכושר הזאת בזמן הבחירה החדשה של הטריבונים, ואמרו שהאלים רוגזים כי רומא השתמשה לרעה בהוד שלטונה, ואין דרך אחרת לפייס את האלים מלהחזיר את הבחירה של הטריבונים למה שהייתה; מכאן נבע שפשוטי העם, שהתמלאו יראה מפני הדת הזאת, בחרו טריבונים שכולם אצילים.⁹⁵ ועוד רואים, בלכידת עירם של הוויים, איך ניצלו מפקדי הצבאות את הדת כדי להחזיק את החיילים נכונים למערכה: כי היות שבשנה היא גָאָה אגם אלפֶנוס באורח מופלא, ומאחר שהחיילים הרומאים מאסו במצור הארוך ורצו לחזור לרומא, מצאו אפוא הרומאים שאפולו ותשובות אחרות אמרו כי עירם של הוויים תיפול באותה שנה שיעלה האגם אלבנוס על גדותיו; דבר זה הביא לידי כך שהחיילים נשאו בתלאות המצור, כי הם נתפסו לתקווה ללכוד את העיר והיו מוכנים להשלים את המשימה, כך שקמילוס, שמונה לדיקטטור, לכד את העיר האמורה לאחר עשר שנות מצור. וכך היה שהדת, שנעשה בה שימוש טוב, הועילה הן ללכידת אותה עיר הן להשבתה של כהונת הטריבוני לאצולה; שכן ללא האמצעי הזה קשה מאוד היה לעשות הן את האחד הן את האחר.

איני רוצה שלא להביא בעניין זה דוגמה נוספת. ברומא כמו מהומות רבות בעטיו של הטריבוני טַרְנְטִילִיוס, כי רצה להציע חוק מסוים, מסיבות שתוארנה בהמשך:⁹⁶ ובין התרופות העיקריות שהשתמשה בהן האצולה הייתה הדת, ששירתה אותה בשתי דרכים. הדרך הראשונה הייתה, שנועצו בספרי

95. ליוויוס, מאז ייסוד העיר ה 14.

96. גאיוס טרנטיליוס הארסה היה טריבוני של הפלכאים. בשנת 462 לפנה"ס הציע חוק שנועד להגביל את סמכות הקונסולים. ראה ליוויוס, מאז ייסוד העיר ג 9. לדיון של מקיאווולי על הסיבות להצעת החוק ראה א 39.

הסיפילה,⁹⁷ וגרמו לכך שיענו כי באותה שנה איימו על העיר סכנות שתאבד את חירותה בגלל הסכסוכים האזרחיים; ודבר זה, אף שנחשף בידי הטריבונים, החדיד בלבבות של פשוטי העם אימה כה רבה, שציננה את נהייתם אחר הטריבונים. באמצעי האחר השתמשו לאחר שאֶפיוס אַרְדוֹניוס אחד כבש בלילה את הקפיטוליום עם המון של גולים ושל עבדים, שמספרם ארבעת אלפים איש – כך שהיה חשש שאם היו האֶיקוויים והוולסקים, האויבים התמידים של רומא, באים לרומא, הם היו לוכדים אותה. ומאחר שהטריבונים לא חדלו בשל כך להמשיך ולהציע בעקשנות את החוק הטרנטילי, ואמרו שהמתקפה הזאת היא התחזות ואיננה אמיתית, יצא מן הסנאט פובליוס רִיבְּריוס⁹⁸ אחד, אזרח נשוא פנים ובעל סמכות, והסביר להם, במילים שהיו בחלקן אוהבות ובחלקן מאיימות, את הסכנות הנשקפות לעיר ואת העיתוי הלא־מתאים של דרישתם; וכך אילץ את פשוטי העם להישבע שלא יסטו מרצונם של הקונסול, עד שפשוטי העם צייתו לו והשתלטו על הקפיטוליום בכוח. ואולם, מכיוון שבהסתערות זו מת הקונסול פובליוס נְלִריוס, מיד מונה במקומו לוקיוס קווינקטיוס לקונסול; והלה, כדי לא לתת לפשוטי העם מנוחה, וגם כדי לא לתת להם פנאי למחשבה על החוק הטרנטילי, ציווה עליהם לצאת את רומא כדי להילחם נגד הוולסקים, ואמר להם שבגלל אותה שבועה שנשבעו שלא לנטוש את הקונסול הם מחויבים ללכת אחריה. ולזה התנגדו הטריבונים ואמרו שהשבועה הזאת ניתנה לקונסול המת ולא לו. אף על פי כן, טיטוס ליוויוס מראה שבגלל הפחד מפני הדת העדיפו פשוטי העם לציית לקונסול מלהאמין לטריבונים, ואמר לטובתה של הדת העתיקה את המילים האלה: "הזנחה זו של האלים ששוררת בזמננו עדיין לא הגיעה אז, ואיש לא פירש את השבועות והחוקים באופן המתאים לו ביותר."⁹⁹ הטריבונים, שחששו לאבד אז את כל מעמדם הרם, סיכמו עם הקונסול שיצייתו לו, שהחוק הטרנטילי לא יידון במשך שנה, ושהקונסולים לא יוכלו להוציא את פשוטי העם למלחמה במשך שנה. וכך היה שהדת אפשרה לסנאט לגבור על הקשיים שבלעדיה לא היה גובר עליהם לעולם.

97. אוסף של נבואות עתיקות שנועצו בהן בהוראת הסנאט בעתות משבר או כשהתרחשו תופעות חריגות.

98. אדם בשם זה אינו מוזכר אצל ליוויוס. ליוויוס, מאז ייסוד העיר ג' 17-18, מייחס את המסופר כאן לקונסול פובליוס נְלִריוס, המוזכר בהמשך הפרק.

99. Nondum haec, quae nunc tenet saeculum, negligentia deum venerat, nec interpretando sibi quisque iusiurandum et leges aptas faciebat. ראה ליוויוס, מאז ייסוד העיר ג' 20.

13

במה יש לבטוח יותר: במצביא טוב שיש לו צבא חלש, או בצבא טוב שיש לו מצביא חלש

כשגלה קוריוֹלוֹנוס מרומא, הוא הלך אל הוולסקים, שם אסף צבא כדי להתנקם בבני־עירו ובא לרומא; הוא הרפה ממנה אחר כך מפאת יראת כבוד כלפי אמו יותר מאשר בגלל כוחותיהם של הרומאים.¹⁵⁹ על המקרה הזה אומר טיטוס ליוויוס שהוא מלמד כי הרפובליקה הרומית גדלה בגלל המידה הטובה של המצביאים יותר מאשר בגלל זו של החיילים, שהרי הוולסקים נוצחו בעבר וניצחו רק כאשר קוריוֹלוֹנוס פיקד עליהם.¹⁶⁰ ואף שליוויוס מחזיק בדעה זו, במקומות רבים בדברי הימים שלו רואים שהמידה הטובה של חיילים חוללה נפלאות בלי מצביא, ושהם היו מאורגנים יותר ועזים יותר לאחר מות הקונסולים שלהם מאשר לפני מותם. כך קרה בצבא שהיה לרומאים בספרד בפיקודם של הסיקיפיונים: לאחר מות שני המצביאים היה הצבא הזה מסוגל במידתו הטובה לא רק להציל את עצמו אלא גם לנצח את האויב, ולשמור על אותה פרובינציה בשביל הרפובליקה.¹⁶¹ כך שאם מביאים בחשבון את הכל, תמצאנה דוגמאות רבות שבהן רק המידה הטובה של החיילים ניצחה בקרב, ורבות אחרות שבהן רק המידה הטובה של המצביאים הביאה לאותה תוצאה; כך שאפשר לקבוע כי האחד זקוק לאחר ולהפך.

יש לבחון יפה־יפה, ראשית, ממה יש להתיירא יותר, מצבא טוב שבראשו מצביא גרוע או ממצביא טוב המנהיג צבא גרוע. ואם מקבלים בעניין זה את דעתו של קיסר, יש להמעיט בהערכת שניהם. כי כשהוא יצא לספרד נגד אֶפְרַאניוֹס ופֶּטְרִיוֹס, שהיה להם צבא מעולה, אמר שהוא מעריך אותם מעט, "כי הוא הולך נגד צבא ללא מנהיג",¹⁶² והצביע על חולשתם של המצביאים. וכנגד זה, כשהלך לתסליה להילחם נגד פומפיוס,¹⁶³ אמר: "אני הולך נגד מנהיג

159. אמו של קוריוֹלוֹנוס, יחד עם אשתו ובניו, באו למחנה של קוריוֹלוֹנוס בקרבת העיר רומא ושכנעו אותו לזנוח את תכניתו. ראה ליוויוס, מאז ייסוד העיר ב 40. על הגליתו של קוריוֹלוֹנוס ראה א 7, 29.

160. ליוויוס, מאז ייסוד העיר ב 39.

161. פובליוס קורנליוס סקיפיו (אביו של סקיפיו אפריקנוס) ואחיו גנאיוס קורנליוס סקיפיו קאלבוס נפלו בשנת 211 לפנה"ס, במלחמה הפונית השנייה. הצבא הרומי התאושש וניצח את הקרתגים.

162. quia ibat ad exercitum sine duce.

163. על פומפיוס ראה א 33, והערה 194.

ללא צבא".¹⁶⁴ אפשר לבחון דבר אחר: מה קל יותר, למצביא טוב לעשות צבא טוב או לצבא טוב לעשות מצביא טוב. על כך אני אומר שנראה כי השאלה הזאת הוכרעה, מפני שלרבים קל יותר למצוא ולאמן אדם אחד, מאשר לאדם אחד לעשות כך לגבי רבים. כשנשלח לוקולוס נגד מיתרידאטס, הוא היה חסר ניסיון במלחמה לחלוטין; אף על פי כן, הצבא הטוב הזה, שהיו בו הרבה מפקדים מעולים, עשה ממנו עד מהרה מצביא טוב.¹⁶⁵ הרומאים חימשו עבדים רבים בגלל מחסור באנשים, ונתנו אותם לסמפרוניוס גרקוס כדי שיאמן אותם, והוא עשה צבא טוב בתוך זמן קצר.¹⁶⁶ כמו שאמרנו במקום אחר,¹⁶⁷ מששחררו פְּלוֹפִּיֶדְס וְאֶפְמִינוֹנְדָס את תבאי מולדתם מן השעבוד לספרטנים, הם עשו מהאיכרים התבאים בתוך זמן קצר חיילים מעולים, שלא רק שיכלו לעמוד בפני הצבא הספרטני אלא יכלו גם לנצחו.¹⁶⁸ כך שהדבר אינו מוכרע, כי האחד הטוב יכול למצוא את האחר. למרות זאת, צבא טוב בלי מנהיג טוב נעשה בדרך כלל לא־ממושמע ומסוכן; כמו שנעשה צבא מוקדון לאחר מותו של אלכסנדר, וכמו שהיו החיילים הוותיקים במלחמות האזרחים. כך שאני מאמין שיש לבטוח הרבה יותר במצביא שיש לו זמן לאמן אנשים ואפשרות לחמשם, מאשר בצבא לא־ממושמע עם מנהיג שהוא בחר בחפזה. ולפיכך, יש להכפיל את התהילה ואת השבח לאותם מצביאים שלא די שהיה עליהם לנצח את האויב, הם היו צריכים גם לאמן את צבאם ולעשותו טוב לפני שיגיעו למלחמה אתו; כי באלו רואים מידה טובה כפולה, וכה נדירה, שאילו ניתנה משימה כזו לרבים, מספרם של אלו מהם שהיו זוכים להערכה ולמוניטין היה קטן בהרבה מאלה שזכו בהם.

164. Vado ad duces sine exercitu. שני הציטוטים מבוססים על סוֹטוֹנוֹיוֹס, יוליוס האלוהי 34 (חיי שנים עשר הקיסרים, תרגום מרומית אלכסנדר שור [גבעתיים: מסדה, 1966], עמ' 26) ומתייחסים לאמירה (אחת) של יוליוס קיסר בנוגע למלחמתו נגד פומפיוס. החלק הראשון מתייחס לניצחון על שלושה לְגָאִיִּים של פומפיוס בספרד בשנת 49 לפנה"ס: לוקיוס אפראניוס, מרקוס פטרוס ומרקוס טְרָנְטִיוֹס וארו. החלק השני של הציטוט מתייחס לניצחונם של קיסר בקרב פרסאלוס, בתסליה, ב־48 לפנה"ס.

165. לוקיוס ליקיניוס לוקולוס נשלח נגד מיתרידאטס השישי אאופטור דיוניסוס (120-63 לפנה"ס), מלך פונטוס (במזרח אסיה הקטנה), בשנת 74 לפנה"ס. הוא הנחיל לו תבוסה ניצחת וכבש את פונטוס.

166. ראה ב 26, והערה 264.

167. א 21.

168. ראה א 6, והערה 50.

מפתח

אורבינו 313, 212, 209, 163, 122	אגיס הרביעי 31
אורטנס (ראה אוטנס)	אגסילאוס השני 32
אורי (קנטון של שווייץ) 193	אגריפה, פוריוס 286
אורסיני, פאולו 319, 209	אנתוקלס, שליט סירקוזה 167, 139,
אטיקה 14, 5	263, 171, 169
אטלוס 220	אדורנו, אנטוניו 198
אטרוריה (אסטרוסקים; ראה גם	אדריאטי (ים) 5, 148, 158, 289
טוסקנה) 343, 324, 219, 26	אדריאנוס, פובליוס אייליוס 33
איידואים 224, 140-139	אדריה 148
איטולים 150-149, 147, 140-139	אוגוסטוס, הקיסר (ראה אוקטביאנוס,
254	גאיוס יוליוס קיסר)
אימייליוס ממרקינוס, ממרקוס 107,	אודי, משפחת 283
284	אודריסים 258
אימיליוס פאולוס, לוקיוס 288,	אוונטינוס, גבעת 99, 16,
329, 308-307	אוטיקה 229
איניאס 159, 8, 6	אוטנס 253
אייקווים 292-291, 286, 138, 87	אוטקיליוס, טיטוס 327
306-305	אולוס גליוס 14
איליריה 158, 69	אולוס ויטליוס (ראה ויטליוס, אולוס)
אימברנינוס, קרב 74	אוליברוטו דה-פרמו (ראה פרמו,
אימולה 313	אוליברוטו דה-)
איסוס 6	אומברים 45
איסמעיל הראשון (שאח פרסי) 328	אוננס השני, מלך פרגמון 140
האכאית, הברית 230, 150-149, 147	אונטרוואלדן (קנטון של שווייץ) 193
אלבה (אלבה לונגה) 147-145, 59, 6	אוסטריה 193, 170
אלביצי, לוקה דייאנטוניו דלי-נא,	אוסטריה, הדוכס מ 193
286	אוצנו, ניקולו דה 77-76
אלבנוס (אגם) 41	אוקטביאנוס, גאיוס יוליוס קיסר
אלוברוגים 140	(אוגוסטוס קיסר) 6, 33, 50,
	113-112

- אלטופשו, קרב 161
 אליגיירי (ראה דאנטה אליגיירי)
 אלידווי, פרנצ'סקו 209
 אליה (נהר) 347, 323, 223, 221
 אלכסמנס 258, 254
 אלכסנדר הגדול 126-125, 57, 8-6
 אלכסנדר השישי, האפיפיור (רוודריגו בורג'ה) 252, 227, 217, 164-162, 156
 אלכסנדר השלישי, האפיפיור (רוודריגו בורג'ה) 313, 209, 88, 38
 אלכסנדר, מלך אפירוס 227, 220
 אלכסנדריה (של מצרים) 8, 6
 אלפונסו השני, מלך נאפולי 168
 אלפים (הרים) 192, 188, 182, 148
 342, 289
 אלקיביאדס 287
 אמגושים 253
 אמון, מקדש יופיטר 38
 אמידה 215
 אנבו, מסיה (ראה ריוואר, אנבו דה)
 אנגולם, דוכס (ראה פרנסואה הראשון)
 אנגיארי, קרב 214
 אנגליה 224, 218, 176, 158, 58, 40
 276
 אנטוניו דהוולטרה (ראה וולטרה),
 אנטוניו דה)
 אנטוניוס פרימוס 69
 אנטוניוס, מרקוס 189, 113-112, 50
 אנטונינוס (ראה קאראקלה, מרקוס
 אורליוס סוורוס אנטונינוס)
 אנטונינוס פיוס 33
 אנטיוגנוס השני גונטס 163
 אנטיוכוס השלישי, מלך סוריה לה,
 224, 167, 140, 138, 53
 אנטים 197, 84
 אנטטיפרוס 162
 אניאדלו, קרב (ראה ואילה, קרב)
 אניו (נהר) 329
 אניוס סטינוס, לוקיוס 172
 אנקוס מרקיוס 243, 56
 אנתיאוס, מלך לוב 168-167
- אסטה, בית 258
 אסיה 167, 163, 139-138, 69, 53
 318, 282, 227, 215
 אספסיאנוס, פלביוס טיטוס (הקיסר
 אספסיאנוס) 69, 33
 אפולו (ראה גם דלפי, אורקל של
 אפולו) 314, 304, 240, 118, 41
 אפולונידס 175
 אפיאנו, יאקופו הרביעי די" 250
 אפיוס ארדוניוס 42
 אפיוס פולכר (ראה קלאודיוס פולכר,
 אפיוס)
 אפיוס, קלאודיוס (ראה קלאודיוס,
 אפיוס, הדקמוויר)
 אפיים 346-345
 אפיכאריס 255
 אפירוס 196, 137, 137, 227, 253,
 256
 אפלטון 260, 10
 אפמינונדס 291, 282, 58, 51, 22
 335
 אפניניים (הרים) 289, 140
 אפראניוס, לוקיוס נפוס 282-281
 אפריקה 167, 159, 139, 115, 53, 32
 307, 275-274, 270, 229, 217
 326, 321
 אקוואי סקסטיאיי 158
 אקווילוניה 45, 43
 אקלקטוס 256
 אקרגס 32
 אראגון 250, 168, 165, 96, 69, 61
 319
 אראוסיו, קרב 157
 אראטוס מסיקיון 245, 230
 ארבדי, קרב 190
 ארביאטי (סיעה בפירנצה) 117
 ארדיאה 309-308, 223, 221
 ארונס 26
 ארטבנוס החמישי, מלך פרתי 225
 ארטיום (ראה ארצו)

- אריסטו 10, 308-309
 אריסטוגייטון 260
 אריסטוטימוס, רודן אפירוס 253
 אריסטידס 130
 ארל (ימה) 167
 ארמניה 171, 189, 191, 336
 ארנו (נהר) 6
 ארצו 9, 61, 89, 91, 120, 122, 148,
 204, 265-266, 311
 ארתכסרכסס (ארתחשסתא) 228
 אשור 134
 אתונה 5, 12, 66-67, 92, 115, 127,
 129-130, 141-142, 146, 164,
 167, 212, 228, 259-260, 263,
 265-266, 287
 אתונה, הדוכס מ (ראה ברין, וולטר מ)
 7 אתוס (הר)
- באיה 254
 באליוני, ג'אמפאולו (ג'ובאן
 פגולו) 65-66, 313
 באליוני, משפחת 283
 בוונדלמונטי, דונובי 350
 בולוניה 65, 88, 209, 211, 313, 343
 בומון, ז'אן דה-פוליניאק דה 88
 בורג'ה, צ'זארה (הדוכס ולנטינו) 30,
 88, 209, 310-311, 313
 בורג'ה, רודריגו (ראה אלכסנדר השישי,
 האפיפיור)
- בורגו סן ספולקרו, צ'יריאקו דה 180
 בורומאי, ג'ובאני 248
 ביאיזד 55-56, 249
 ביינודו, פלאביו 311
 בלובסוס 148, 157-158
 בליסאדריוס 159
 בלנטי, ג'וליו 247, 261
 בנטיווליו, ארקולה 116
 בנטיווליו, ג'ובאני השני 65, 209,
 313
 בנטיווליו, משפחת 65, 209, 343
 בקכנלים 348-349
- ברוטוס, לוקיוס יוניוס 47, 50, 67,
 237, 240
 ברוטוס, מרקוס יוניוס 33, 50
 ברוני, ליאונרדו 6, 142
 בריוזיגלה 292
 בריטניה 158
 ברין, וולטר מ (דוכס אתונה) 265
 ברשה 182, 211-212, 343
 גאורוס (הר) 172
 גאיה 168
 גאלטים 163
 גאליה 140, 148, 153, 158, 342
 גאליה טרנסאלפינה (ראה גם
 צרפת) 148, 158
 גאליה קיסאלפינה (ראה גם
 לומברדיה) 148, 158, 342
 הגאלים הסנוניים 44, 148, 344
 גאסקוניה 190
 ג'אקומיני טבלדוצ', אנטוניו 116
 גוביו 209
 גוידובאלדו דה-מונטפלטרו (ראה
 מונטפלטרו, גוידובאלדו דה)
 גוויצ'ארדיני, ג'ובאני 28
 גונזאגה, פרנצ'סקו השני, מרקיו
 מנטובה 344
 גונפלוניירה 9, 25, 122, 218, 242,
 316
 גותים 158
 גלבה, סרוויוס סולפיקיוס 34
 גמבקורטה (גמבקורטי), פיירו 250
 ג'נובה 88, 168, 198, 209-210, 303
 גנוקיוס, לוקיוס 328
 גסקון 218, 321
 גרגוריוס הקדוש (גרגוריוס
 הגדול) 152
 גרמניה 61, 69, 88, 119, 134, 140,
 151, 159, 166, 170, 192-193,
 208, 342

- דקיום מוס, פובליוס (הבן) 344, 238,
 349
 דרייווש הראשון, מלך פרס 228-227,
 253
 דרייווש השלישי, מלך פרס 162
 הבסבורג, בית 193, 166, 151
 ההר הקדוש 94
 הדרו 284, 6
 הונגריה 159-158
 הוסטיליוס, טולוס 107, 55
 הוראטיוס ברבאטוס, מרקוס 94
 הוראטיוס פולווילוס, לוקיוס 315
 הוראטיוס קוקלס 238, 62
 הוראטיוס, קווינטוס פלאקוס 61, 59
 הוראטים 59
 הורדוס 126-125
 היירון השני, שליט סירקוזה 124,
 350, 224, 142
 היירונימוס השני, שליט
 סירקוזה 253-, 175, 142, 124
 252
 היפיאס 260-259
 היפרכוס, דיוקלס 260
 הירטיוס, אולוס 113-112
 הלאניקוס 253
 הרודוטוס 253, 167
 הרודיאנוס 259, 256-255, 250
 הרמודיוס 260
 הרניקים 315-314, 267, 87, 83
 הרקולס 168
 הרקליה (מינואה) 260, 48
 ואילה, קרב 184, 163, 114, 40, 22,
 319, 226
 ואל די טוורה 311
 ואל די למונה 292
 ואל די קיאנה 311, 265, 204, 89
 ואלורי, פרנצ'סקו 25
 גרנסון 162
 גרקוס, גאיוס סמפרוניוס 85, 16,
 291, 127
 גרקוס, טיבריוס סמפרוניוס
 (הטריבון) 127, 85, 16
 גרקוס, טיבריוס סמפרוניוס
 (הקונסול) 282, 216
 גרקבים 86-85, 19, 16
 גשר טובליקיוס 62
 ד'אורסו, פרנצ'סקו 262
 ד'אלוויאנו, ברתולומיאו 116
 דאנטה אליגיירי 37
 ד'אסטה, אלפונסו, דוכס פרארה 258
 ד'ארטיגנובה, ז'אן 258
 ד'ארמניאק, לואי, דוכס נמור 185
 דהברוגו סן ספולקרו, צ'יריאקו (ראה
 בורגו סן ספולקרו, צ'יריאקו דה)
 דהברייין, גוטיה 265
 דואליוס, מרקוס 101
 דוברובניק (ראה ראגוזה)
 דוד 64, 56-55
 דומיניקוס, הקדוש מה, 239-238
 דון (נהר) 159
 דידו 159
 דיודורוס מסיציליה 284, 153
 דיון, שליט סירקוזה 266, 32
 דיוניסיוס הראשון 32
 דיוקלס (ראה היפרכוס, דיוקלס)
 דימנוס 252
 דינוקראטס 7
 דלהדרובה, ג'וליאנו (ראה יוליוס השני)
 דלהדרובה, פרנצ'סקו מריה 163,
 313, 212
 דלוס 38
 דלפי, אורקל של אפולו 240
 דמטריוס פוליורקטס 129
 דנובה (נהר) 163, 159
 דקיוס מוס, פובליוס (האב) 238, 177,
 345, 337-336

- 233, 218-217, 194, 182, 176
 319, 303, 278-276
 וראנו, ג'וליו צ'ארה 313
 ורגיליוס, פובליוס מארו 159
 ורונה 341, 319, 200
 זאמה, קרב 219, 138, 70, 57, 32
 ז'אן ד'ארטיגנובה (ראה ד'ארטיגנובה,
 ז'אן)
 זרתוסטרה 253
 חנון 264-263, 226, 217
 חניבעל 104, 74-73, 70, 61, 36, 32
 161, 145, 139, 130, 115-114
 211, 194, 187, 170-167, 164
 275-273, 271-270, 226, 219-216
 318, 300, 298-295, 290-289
 338, 326, 320
 טאטיוס, טיטוס 55, 31, 29
 טארקוויטוס 307
 טארקוויניוס, משפחת
 (הטארקוויניוסים) ל, 30, 16-14
 267-266, 74, 67, 50-49, 47-46
 308
 טארקוויניוס סופרבוס 241-240, 14
 244-243
 טארקוויניוס סקסטוס 245-244, 241
 טארקוויניוס פריסקוס 246, 244-243
 טבטונים 158-157
 טבלדוצ', אנטוניו (ג'אקומיני) (ראה
 ג'אקומיני טבלדוצ', אנטוניו)
 טולוס הוסטיליוס (ראה הוסטיליוס,
 טולוס)
 טומיריס 166
 טוסקנה (ראה גם אטרוריה) 26,
 141-139, 122, 120, 88, 61, 44
 199, 194, 179-178, 170, 153
 343, 324, 314, 278, 232, 219
 347-346
 וארו, גאיוס טרנטיוס 115, 74
 וולטרה 148, 117
 וולטרה, אנטוניו דה 259
 וולסקים 156, 138-137, 94, 87, 42
 281-280, 221, 293, 291, 283
 323, 314, 308
 וזוב (הר געש) 177
 וטורי, פרנצ'סקו מט, נב, 200
 ויבולנוס (ראה פאביוס ויבולנוס, מרקוס
 וקווינטוס)
 ויה נואובה 122
 ויטלי, ויטלוצו 313, 209
 ויטלי, משפחת 266
 ויטלי, ניקולו 209
 ויטלי, פאולו 209
 ויטליוס, אולוס 69, 33
 ויטלסבאך, שושלת 342
 ויטרוביוס 8
 ויי (עיר) מט, 123, 118, 113, 73, 39
 230, 223-222, 213, 148, 141
 ויסקונטי, ברנאבו 171
 ויסקונטי, ג'אן גליאצו 171, 169
 342-341, 276, 262
 ויסקונטי, משפחת 341
 ויסקונטי, פיליפו מריה 214, 50
 וירגיניה 308, 124, 99, 94
 וירגיניוס, לוקיוס (אביה של
 וירגיניה) 100-99, 94, 74-73
 321
 וליטראי 321
 ולנטינו, הדוכס (ראה בורג'ה, צ'ארה)
 ולריוס פובליקולה, פובליוס 67
 ולריוס פובליקולה, פובליוס (הבן) 42,
 315
 ולריוס פוטיטוס, לוקיוס 94
 ולריוס קורווינוס, מרקוס
 פובליקולה 298, 216, 132-131
 336, 334, 332, 303
 ונדלים 159-158
 ונציה, כג, כו, 5, 15, 20-17, 22, 40,
 121, 114, 110-108, 82-81, 51

- 200, 209, 218, 271, 276-277,
319, 343
יונו 39
יוסטינוס, מרקוס יוניאנוס 48
יופיטר אמון (ראה אמון, מקדש יופיטר)
ירושלים מה-נ, 21, 58, 68, 84, 117,
126, 132, 145, 157, 189, 195,
228, 230, 238-239, 246, 248,
260-261, 263
ישו מה

כארון 163, 260
כבריאס 291
כורש 122, 166-167, 171, 295-296,
301-302, 336
כיון 260
כנבוזי השני 253
כסנופון 142, 171, 295, 301-302,
336

לאוויניום 6, 176
לאטיום 6, 159, 172, 201-203, 206
לאנק, מסיה דיי (ראה טורוט, אנטואן
דה)
לואי השנים-עשר, מלך צרפת 88,
176, 200, 209, 286
לוב 168
לודים (ראה לידיה)
לומברדיה (ראה גם גאליה
קיסאלפינה) 26, 40, 61,
120, 138, 140, 148, 157-158,
170-171, 190, 194, 200-201,
212, 277, 291, 341
לוקה 28, 88, 120, 161, 169, 199,
286, 348
לוקולוס, לוקיוס ליקיניוס 191, 282
לוקומו 26
לוקטרה 22
לוקיאנוס 163

טורוט, אנטואן דה, אדון בלאסי
ולנגר 311
טורקוואטוס (ראה מגליוס טורקוואטוס,
טיטוס)
טורים 160
טיבור (טיבולי) 331, 334
טיבר (נהר) 148
טיבריוס, יוליוס קיסר אוגוסטוס 250
טיגראנוקרטא 191
טיגראנס, מלך ארמניה 191
טיטוס, הקיסר (ראה פלביוס
אספסיאנוס, טיטוס)
טיטוס ליוויוס (ראה ליוויוס, טיטוס)
טימוליאון 32-33, 50, 245
טימסיתיאוס 314
טיקינוס (נהר) 61, 170, 326
טלאמון 138
טמפניוס, סקסטוס 292
טקיטוס, פובליוס קורנליוס 32, 70,
237, 263, 281, 326
טראיאנוס, מרקוס אולפיוס 33
הטראסימני, האגם 61, 170, 338
טרביה (נהר) 170
טרוגוס, פומפיוס 48
טריפאנוס 200
טרנטום 137, 166, 211, 227
טרנטיליוס הארסה, גאיוס 41, 91
טרני 69

יהודה 55, 69, 158
יהושע בן נון 159
יובנאליס 194-195, 207, 248
יוגורתא נ, 84, 157, 263
יוון כא, 22, 53, 57-58, 73, 96, 112,
115, 130, 135, 137-139, 142,
147, 162-163, 220, 228, 230,
238, 260, 287, 308, 329
יוטלנד 170
יוליוס השני, האפיפיור (ג'וליאנו
דהידוברדה) 40, 65, 163, 176,

- 321 מאתוס
 מגאלופוליס, קרב 162
 מגארים 263
 מגנסיה, קרב 53
 מדי 134
 מדיצ'י, בית יה, 76, 257
 מדיצ'י, ג'ובאני דיילורנצו דה (ראה
 ליאו העשירי, אפיפיור)
 מדיצ'י, ג'וליאנו דה, החשמן 252,
 257
 מדיצ'י, ג'וליאנו דיילורנצו דה (הדוכס
 מנמור) 184
 מדיצ'י, לורנצו דה (המפואר) 163,
 212, 259, 314
 מדיצ'י, קווימו דה 29, 76-77, 111,
 266
 מוג'לו 292
 מוחמד השני, "הכובש" 56
 מוטלו, אלפונסו דל- 347
 מונטסקו, ג'ובאמבטיסטה דה 257,
 259
 מונטפלטרו, גוידובאלדו דה, דוכס
 אורבינו 209, 313
 מונטפלטרו, פדריגו השלישי דה 209
 מוקדון נא, 50, 282
 מוקיאנוס 69
 מורא (מורטון) 162, 275
 מטאורוס (עמק) 164, 289
 מטיוס פופטיוס 59
 מטרניאנוס, פלביוס 256
 מייליוס, ספוריוס (סוחר
 התבואה) 237, 312-313
 מילאנו 50-51, 61, 78, 114, 169,
 171, 176, 186, 190, 200, 208,
 214, 261-262, 276, 286, 341,
 344
 מיליוניוס, פרייטור הלאווינים 176
 מיליכוס 252
 מינואה (ראה הרקליה)
 מינוטאור 5
- לוקילה, אניה אורליה 259
 לוקרטיה 10, 67, 240-241, 244-245,
 308
 לטינוס, המלך 159
 לטינים (ראה לאטיוס)
 ליאו העשירי, אפיפיור (מדיצ'י, ג'ובאני
 דיילורנצו דה) 61, 163, 200,
 214
 ליאונידס 260
 ליגורים 138
 לידיה 163
 ליוויוס, טיטוס מג, 4, 8, 24, 26, 39,
 41-42, 84, 99, 102-104, 122-124,
 144-145, 147, 150, 152,
 156-157, 164-165, 172-173,
 175, 177-178, 194-195,
 198, 199, 222-221, 227, 240, 252,
 258-259, 268, 274, 280-281,
 285-286, 290, 299, 301,
 303-304, 308, 314-315, 324,
 329-332, 337-336, 345
 ליוויוס סאלינאטור, מרקוס (ראה
 סאלינאטור, מרקוס ליוויוס)
 לייטוס, קווינטוס איימיליוס 256
 הליפאריים, האיים 314
 ליקורגוס כא, כז, 9, 12, 20, 30-31,
 36, 146
 למפוניאנו, ג'ובאני אנדריאה
 דה 261
 לנטולוס, לוקיוס 339
 לנטולוס סורה, פובליוס
 קורנליוס 263
 לפידוס 50, 112
 לקדאימון (ראה ספרטה)
- מאוריטניה 158
 מאוריסים 158-159
 מאסאגטים 166-167
 מארדרי 292-293

- מריניאנו, קרב 61, 190, 201, 208,
291
מרסיי (ראה מסיליה)
מרצ'אנו, הרוזן רינוצ'ו דה 292
מרצוקו (אריה, סמל העיר
פירנצה) 311
מרקה 289, 164
מרקוס אורליוס 255, 33
מרקוס הקדוש 319
מרקיה 256
מרקלוס, מרקוס 327
משה 6, 30, 158, 316
- נאביס, שליט ספרטה 32, 96, 254,
258
נאטאליס, אנטוניוס 252
נאנסי 162
נאפולי 50, 69, 96, 120, 129, 161,
165, 168-169, 176, 185, 212,
230, 250, 276, 297
נווארה, קרב 186, 189-191, 200,
210, 275
נולה 145
נומה פומפיליוס כח, 8, 35, 56
נומידיה 139, 218
נומיסיוס, לוקיוס 200-201
נוצ'רה 338
נוריקום 170
גילוס (נהר) 8
ניקומאכוס 252
ניקאה 150
ניקיאס 115, 287
נירון, קלאודיוס קיסר 33
גלמטוס (ראה הלאניקוס)
הנסיך (מקיאולי) יה-יט, מה-גב,
16-17, 21-22, 30, 34, 47-48,
63, 65, 83, 87-88, 92, 95-96,
98, 101, 119, 122, 154, 157,
163, 171, 176, 188, 196, 206,
- מינוקיוס אסקוולינוס אוגורינוס,
לוקיוס 306
מינוקיוס, רופוס מרקוס 115
מינטורנאי 258
מיתרידאטס השישי, מלך
פונטוס 282
מלאטסטה, פנדולפו 313
ממלוכים 7, 56, 134
ממרטינים (סאמאנים) 139, 160
ממרקוס (ראה איימיליוס ממרקינוס,
ממרקוס)
מנטוס, גנאיוס יוליוס 109
מנטובה 343-344
מנליוס, גנאיוס 82
מנליוס טורקוואטוס, טיטוס 36, 177,
202, 237, 294, 298, 303, 333
מנליוס, סרגיוס 73-74
מנליוס, לוקיוס 36, 324
מנליוס, קפיטולינוס מרקוס 26, 29,
62-63, 124-125, 237, 267
מנליים 323, 345
מנניוס, גאיוס 18-19
מנפרדי, אסטורה 313
מסאנים (ראה מסינה)
מסופוטמיה 189, 115, 256
מסיוס וטיוס 280
מסיליה 140, 159
מסילינים 139, 224, 231
מסינה 139, 160
מסיניסה 139, 224
מצרים כו, 6-7, 31, 56, 69, 77, 125,
129, 134, 141, 186, 328
מצרים קאודיניים (ראה קאודיניים,
המצרים)
מקסימיליאן הראשון, הקיסר 61, 166
מקסימינוס, גאיוס יוליוס ורוס 33
מקרינוס, מרקוס אופליוס 225, 256
מרטיאליס (הקנטוריון) 256
מריוס, גאיוס 18, 127, 158
מרים החשמונאית 125-126

188	סטיקולה	239, 226-223, 214, 209-208
260	סטירוס, עריץ הרקליה	262, 256, 251, 247, 244-243
250	סיאנוס, לוקיוס אייליוס	304, 298-294, 279, 271-269
42	סיבילה	327, 320, 318, 313, 311-310
172, 166-165, 160	סידיקינים	340, 338, 336
258	סיטאלקס, מלך תראקיה	נרווה, מרקוס קוקיוס (הקיסר אוגוסטוס
261, 247, 214, 199, 120	סיינה	נרווה) 33
313, 264-263		
275, 229, 218	סיפאקס, מלך גומידיה	סאוונארולה, ג'רולאמו 38-37, 25
139, 115, 44, 36, 32, 24	סיציליה	316, 152, 122, 117, 100
287, 284, 267, 167, 160, 153		סאלוסטיוס קריספוס, גאיוס נ, 83,
348, 321, 314		266, 157
	סיקסטוס הרביעי, האפיפיור (פרנצ'סקו	סאלינאטור, מרקוס ליוויוס 285, 164
276, 209, 165	דלהרבורה)	290-289
142, 139, 126, 124, 50, 32	סירקוזה	סארנו 250
253-252, 224, 175, 167		סבינים 94, 29
158	סלאבוניה	סגובסוס 158-157
189	הסלוקים, ממלכת	סגונטום 139, 130
328, 186, 71, 56, 7	סלים הראשון	סודריני, ג'ובאן באטיסטה נב, 83, 65,
63	הסלע הטרפיי	297-296, 271, 269, 243, 209
	סמירמיס, מלכת אשר	סודריני, פאולאנטוניו 117
285-284	האגדית	סודריני, פיירו מז, 9, 25, 111, 122,
340, 279, 206, 139, 137	סמניום	316, 271, 242, 218
344, 342		סודריני, פרנצ'סקו 117
140-137, 74, 58, 45-43	סמניטים	סוורוס, לוקיוס ספטימיוס, קיסר 34,
165, 160, 154, 145-144		255
230, 206-205, 195, 173-172		סוטריום 232
336, 334, 332, 301, 279, 265		סולה, לוקיוס קורנליוס 6
346, 344-342, 340-338		סולון 163, 32, 37, 30, 12
323	סמפרוניוס אטרטינוס, אולוס	סולפיקיוס, גאיוס 285-284
16	סמפרוניוס אטרטינוס, גאיוס	סולפיקיוס, קמרינוס פובליוס 92
291, 85		סופי (ראה שאח הפרסי)
346	סמפרוניוס, פובליוס	סורה 188
138, 116	סן וינצ'נצו (מגדל)	סורה, פובליוס קורנליוס לנטולוס (ראה
	סן ספולקרו, צ'יריאקו דה־בורגו (ראה	לנטולוס סורה, פובליוס קורנליוס)
	בורגו סן ספולקרו, צ'יריאקו דה־	סוריה 140, 138, 69, 53, 50
	סנטה צ'צ'יליה (ראה מריניאנו, קרב)	328, 318, 186, 167, 159-158
180	סנטו רגולו, קרב (סן רגולו)	סטורנינוס, לוקיוס אפוליוס 259, 255
344, 44	סנטינוס, קרב	סטינה 172

- עברים 158
- עזרובעל (אחיו הצעיר של חניבעל) 290-289, 164
- עזרובעל (בנו של המצביא הקרתגני גסקון) 321, 229, 218
- על המונרכיה (דאנטה) 114
- פאביה 171
- פאביוס אמבוסטוס, מרקוס 219
- פאביוס ויבולנוס, מרקוס 213, 82
- פאביוס ויבולנוס, קווינטוס (הדקמוויר) 98, 82
- פאביוס מקסימוס, קווינטוס "המתמהמה" 74, 114, 116, 211, 270-271, 273, 290, 324, 327, 344, 338
- פאביוס מקסימוס רוליאנוס, קווינטוס 74, 230, 232, 237, 324-344, 349
- פאביים 219-221, 236
- פאולוס איימיליוס (ראה איימיליוס פאולוס, לוקיוס)
- פאוסניאס 220-221, 247-248
- פאלאצו דלה סיניוריה (פאלאצו וקיו) 122, 257
- פאליסקים 74, 294
- פאלריי 294
- פאנסה, גאיוס ויביוס 112
- פאנצה, 88, 277, 292, 313
- פאפיריוס, ספוריוס 44, 92, 340
- פאפיריוס קורסור לוקיוס (האב) 74, 144, 166
- פאפיריוס קורסור לוקיוס (הבן) 43, 144
- פאצי, גוליאלמו דה 265-266
- פאצי, הקשר של בניי 165, 247, 257, 260
- פאצי, משפחת 165, 247, 251
- פארמה 200
- סניגאליה 209, 313
- ספורצה, אסקאניו, החשמן 208, 262
- ספורצה, ג'אן גליאצו 276
- ספורצה, ג'ובאני 313
- ספורצה, גליאצו מריה 208, 261-262
- ספורצה, לודוביקו ("איל מורו") 88, 276
- ספורצה, מסימיליאנו 186, 208
- ספורצה, משפחת 208
- ספורצה, פרנצ'סקו 50, 208
- ספורצה ריאריו, קתרינה (ראה ריאריו, קתרינה ספורצה)
- ספנדיוס 321
- ספרד 9, 32, 40, 61, 69, 96, 114, 119, 129-130, 139, 158, 161, 186, 192, 200-201, 229, 248, 276-277, 281-282, 289-291, 295-297, 319, 326
- ספרטה יט, כא-כג, כו, לז, מא, 9, 12, 17-22, 30-32, 38, 96, 115, 125, 142, 146-147, 162, 164, 167, 254
- סקאיוונוס פלביוס 252
- סקאיוולה, גאיוס מוקיוס 62
- סקיפיו אפריקנוס, פובליוס קורנליוס 281, 289, 326
- סקיפיו קאלבוס, גנאיוס קורנליוס 281
- סקיפיו קאלבוס, פובליוס קורנליוס 281
- סקיתיה 159
- סראליו 344
- סרדיניה 139, 321
- סרוויוס טוליוס 107, 146, 243-244, 246
- סרוויוס קורנליוס מלוגיננסים (ראה קורנליוס מלוגיננסים, סרוויוס)
- סרוויליוס פידנאס, קווינטוס 315
- סרצנים 134

- פבריקוס, גאיוס לוסקינוס 238,
296-295
פדריקו הראשון מאראגון, מלך
נאפולי 168
פו (נהר) 291
פו (עמק) 69
פואה, גאסטון דה 185, 182, 40
פובליוס פילו, קווינטוס 305
פובליקולה (ראה ולריוס פובליקולה,
פובליוס)
פולביוס קנטומאלוס, גנאיוס 347
פוליביוס כ-כב, מט, 10
פוליוס, מרקוס (מרקוס פולביוס) 18
פולין 160
פוליציאנו, אנג'לו 6
פומפוניוס, מרקוס 36, 324
פומפיוס, גנאיוס מגנוס 77
פונטוס 282
פונטיוס, גאיוס 279
פונטיוס, הרניוס 206
פונטיוס, קלאודיוס 279
הפוגית הראשונה, המלחמה 44,
138-139, 170, 160, 190, 238,
307, 321
הפוגית השנייה, המלחמה 53, 114,
138-139, 145, 167, 281, 327
הפוגית השלישית, המלחמה 53, 230
פוסטומיוס אלבוס, ספוריוס,
הדקמוויר 92
פוסטומיוס אלבינוס, לוקיוס 340
פוסטומיוס אלבינוס, ספוריוס,
הקונסול 340
פוסטומיוס טוברטוס, אולוס 280
פופלוניה 138
פופליוס לאינאס, גנאיוס 260
פוקאיה 159
פוריוס, לוקיוס 198, 202
פורלי 262, 313
פורסנה 62, 74, 141
פזארו 313
- פטרוב'י, בורגזה 214
פטרוב'י, פנדולפו 247, 261,
263-264, 313
פטרוב'י, רפאלה 214
פטרוס, מרקוס 282
פיאניוני 117, 316
פיאצ'נוה 200
פידנאי 284-285
פידנה, קרב 53, 288, 307
פיומבינו 158, 292, 313
פיוזאני, ויטורה 303
פיוה לט, 88-91, 116, 120, 138,
146, 158, 180, 199, 206,
210-211, 250, 265, 286, 289,
292, 310, 341, 347
פייוולה 6, 148, 367
פילוטאס 252
פילידאס 260
פיליפוס החמישי, מלך מוקדון 73,
138, 140, 147, 150, 333
פיליפוס השני, מלך מוקדון 57
פיליפי, קרב 291
פיסטויה 120, 199, 206, 214,
309-311
פיסיסטרטוס 12, 66, 127, 141,
260, 263
פיפרנו (ראה פריוורנו)
פיקו, לודוביקו הראשון, רוזן
מירנדולה 184
פירוס, מלך אפירוס 137, 196, 220,
227, 238, 253, 256, 295, 298
פירנצה יו, כו-כז, כט-ל, לט, 6, 9,
25, 28-29, 37-38, 65-66, 77,
88-90, 100, 105, 108, 111, 113,
116-117, 120, 122, 130, 152,
161, 165, 169, 176, 180, 194,
199, 204, 206, 210-211, 214,
217-218, 224-225, 233, 237,
242, 244, 257, 260, 265-267, 276,
278-279, 286, 288-289, 292-293,
311, 316, 342-344, 347

- פרנסואה הראשון, מלך צרפת 190,
291, 210, 200, 198
פרנציסקוס מאסיזי 239
פרנצ'סקו מריה דלה'דוברה, דוכס
אורבינו (ראה דלה'דוברה,
פרנצ'סקו מריה)
פרנקים 158, 134
פרס 6, 63, 134, 162, 167, 189,
328, 215
פרסאלוס, קרב 282, 129, 77
פרסיאוס, מלך מוקדון 288, 273, 53
350, 333, 329, 307
פרתיה 189
פתולמאיס השנים-עשר אולטס
(תלמי) 129
- צור 6, 217-218
צ'יטה די קסטלו 209, 224, 313
צ'ריניולה, קרב 184-185
צרפת 22, 40, 49, 56, 58, 61,
89-88, 114, 119, 122, 125, 129,
139, 157-158, 165, 168-169,
176, 179-180, 182, 188, 190,
192, 198, 200, 209-210, 218,
224-225, 239, 277-275, 286,
291, 311, 313, 319, 341, 343
- קאודיום 340
הקאודיניים, המצרים 205-206, 279,
338
קאטו פריסקוס, מרקוס פורקיוס (קאטו
"הוקן") 70
קאטילינה, לוקיוס סרגיוס 33
קאיליוס (גבעה) 67
קאלפורניוס פיסו, גאיוס 251
קאמפי ראודיי 158
קאמרינו 313
קאנאי, קרב 36, 74, 104, 115, 170,
187, 216-217, 226, 318, 326,
333, 348
- פלאוטיאנוס, גאיוס פולביוס 255
פלביוס אספטיאנוס, טיטוס (הקיסר
טיטוס) 33
פלוטרכוס 58, 115, 130, 132,
136-137, 189, 191, 212, 228,
230, 238, 260-261, 279, 291,
308, 329, 334
פלופונסית, המלחמה 115, 142, 287
פלופידס 22, 58, 260, 264, 282
פלופס, המלך 32
פליאופוליס 230, 305
פלמינינוס, טיטוס קווינקטיוס
150, 280, 283, 286, 293, 333
פליריס 32-33
פנולה, מרקוס קנטניוס 115
פנוניה 69
פנצ'אטיקי, משפחת 214, 309
פקוביוס קאלאביוס 104
פראטו 9, 218
פראינסטינים 323
פראנטה הראשון מאראגון, מלך
נאפולי 96, 158, 250
פרארה, דוכסות 184, 258, 296
הפרגדי, מועצת 109
פרגוזו, אוטביאנו 198, 210
פרגולה 209
פרדינגנדו השני (פראנדינו) 168
פרוג'ה 65, 224, 283, 313, 338
פרונטינוס, סקסטוס יוליוס 338
פרוקופיוס מקיסריה 159, 215
פרטינקס 34
פרטסקי (סיעה בפירנצה) 117
פריבורג 193
פריוורנום (פיפרנו) 204-206, 213
פריז 239
פריקלס 164
פרמו, אוליברוטו דה' 209
פרנאנדו הקתולי, מלך אראגון 69
פרניס, סקסטוס טיגידיוס 250

- קאראקלה, מרקוס אורליוס סוורוס
אנטונינוס 256-255
קאשינה 88
קבאד הראשון, מלך פרס 215
קבלינוס 252
קדיקוס, מרקוס 122
קודפה 210
קווינטיאנוס, אפראניוס 259
קווינטיאנוס, קלאודיוס
פומפיאנוס 259
קווינקטיוס, טיטוס (ראה קינקינאטוס,
טיטוס קווינקטיוס)
קווינקטיוס, לוקיוס (ראה קינקינאטוס
לוקיוס קווינקטיוס)
קווינקטיוס קפיטולינוס ברבאטוס,
טיטוס 293, 286, 283
קולאטינוס, לוקיוס טארקוויניוס 67,
307, 243
הקומדיה האלורית (דאנטה) 37
קומודוס, מרקוס אורליוס
אנטונינוס 255
קונסאלבו פראנטה דייקורדובה (ראה
קורדובה, גונסאלבו פראנאנדס דה)
קוסוס, אולוס קורנליוס 336
קופולה, פרנצ'סקו 250
קורדובה, גונסאלבו, פראנאנדס דה 69
קורטיוס רופוס, קווינטוס 217, 162,
252
הקוריאטים, משפחת 61, 59
קורילינוס, גנאיוס מרקיוס 24
קורינתוס 245, 32
קורנליוס מלוגיננסיס, סרוויוס 315
קורנליוס קוסוס, אולוס (ראה קוסוס,
אולוס קורנליוס)
קורקירה 142
קזאליה 292
קיאקסרס, מלך מדי 171
קימברים 333, 170, 158-157
הקימיני, היער 324, 232
קינסקפלי 247, 138
- קינקינאטוס, טיטוס קווינקטיוס 109,
150, 280, 283, 286, 293, 333,
361
קינקינאטוס, לוקיוס קווינקטיוס לג,
42, 306-305, 312, 315, 323
קיסר, אוגוסטוס נרווה (ראה נרווה,
מרקוס קוקיוס)
קיסר, גאיוס יוליוס לה, 32-33, 35,
50, 70, 77-78, 85, 102, 112-113,
129, 140, 153, 189, 238, 248,
260, 262-263, 281-282
קיקרו, מרקוס טוליוס 16, 67, 112
קירקיי 321
קלאבריה 161
קלאודיוס, אפיוס, הדקמוויר 81, 92,
323
קלאודיוס אפיוס קייקוס, קנסור 346
קלאודיוס נירו, גאיוס 164,
289-290
קלאודיוס סבינוס, אפיוס (בנו של אפיוס
קלאודיוס, הדקמוויר) 293-294
קלאודיוס פולכר, אפיוס 44, 322
קלאודיוס קראסוס, אפיוס (נכדו של
אפיוס קלאודיוס, הדקמוויר) 276,
322
קלטים 148
קליאומנס השלישי 32, 263
קליארכוס, רוזן הרקליה 48, 260
קליגולה, גאיוס יוליוס קיסר
גרמניקוס ל, 33, 50
קליטוס 126-125
קליפוס 266
קמילוס, לוקיוס פוריוס 198, 202
קמילוס, מרקוס פוריוס 26, 39, 70
קמפאניה 331, 334
קמרטים 139
קנברה, ברית 22, 40, 114, 277
קנצ'ליירי, משפחת 214, 309
קסטיליונה 292
קסטלו, ניקולו דה (ראה ויטלי, ניקולו)

- רומולוס כז-כח, לט, 8, 13, 29,
 136, 107, 56-54, 36-35, 31-30
 236
 רונקו (נהר) 183
 רופוס (ראה קורטיוס רופוס, קווינטוס)
 רופרכט (קיסר גרמניה) 342
 רוצ'לאי, קווימו יז-יח, מח, 350
 רחבעם 55
 ריאריו, ג'רולאמו 313
 ריאריו, קתרינה ספורצה 313
 ריאריו, רפאלו 257
 רידולפי, ג'ובאמבטיסטה 259, 257,
 286
 ריוואר, אנבו דה, אדון להיבאטי 89
 רימיני 313, 277
 רמוס 31, 29

 השאח הפרסי 186
 השוואבית, הברית 151
 שווייץ 192, 140, 134
 שווייץ (קנטון של שווייץ) 193
 שולטן 7, 56-55, 134, 186, 328
 שלמה 55
 שרל הנועז, דוכס בורגונדיה 162
 שרל השמיני, מלך צרפת 168, 122,
 341, 211

 תאפסוס, קרב 238
 תבאי 22, 58, 51, 147, 260, 264,
 335, 291, 282
 תוקידידס 12, 115, 142, 164, 228,
 287
 תורכיה 135-134
 תזאוס 5
 תיאודורוס (תיאודוטוס) 253
 תמיסטוקלס 130, 228-227
 תסליה 129, 138, 274, 282-281
 תראקיה 258

 קסטלו, צ'יטה דיי (ראה צ'יטה דיי
 קסטלו)
 קסטרוצ'ו קסטרקאני נא, 161
 קסיוס ויסקלינוס, ספוריוס 267
 קסיוס, לונגיניוס גאיוס 50
 קפואה יב, 18, 104, 106, 139,
 161, 165, 194-199, 211, 216,
 230-231, 265
 קפיטולינוס, מרקוס מנליוס (ראה
 מנליוס, קפיטולינוס מרקוס)
 קפנאטים 84
 קראסוס, מרקוס ליקיניוס 189
 קרויסוס, מלך לידיה 166-167, 163
 קרולינגית, האימפריה 193
 קרל הגדול 40, 134, 193
 קרל החמישי, קיסר האימפריה הרומית
 הקדושה 198
 קרמונה 69
 קרמניולה, פרנצ'סקו בוסונה,
 רוזן 190
 קרס 248
 קרתגו לה, 32, 44, 102, 112,
 115, 139, 158-159, 175, 190,
 217-218, 229-230, 238, 263,
 288, 295, 318, 322-321
 קרתגו החדשה 229, 295

 ראגוזה (דוברובניק) 7
 ראוונה 179, 183-184
 רג'ו (רגיום) 196
 רגולוס אטיליוס, מרקוס 190, 238
 רגילוס, אגם 187
 רובר מאנז'ו, מלך נאפולי 161
 רודוס 224, 231
 רוטולוס, גאיוס מרקיוס 265, 346
 רומאניה, חבל 30, 88, 120, 168,
 209, 212, 224, 292, 310, 313,
 319